

УДК 340.12

М. І. Ярунів*старший викладач кафедри філософії та політології
Львівського державного університету внутрішніх справ***«СВОБОДА ВОЛІ» ЯК ПРОЯВ ЕКЗИСТЕНЦІЇ ЛЮДИНИ В ПРАВОВІЙ РЕАЛЬНОСТІ**

Досліджуючи питання свободи волі як частини правової реальності, ми з'ясували, що існує багато підходів у вирішенні цієї проблеми. Свобода волі сьогодні є доволі малодосліджуваним поняттям, оскільки у філософії права немає чіткої позиції щодо тлумачення цього поняття. Актуальність теми досліджуваної роботи зумовлюється необхідністю вивчення свободи волі як екзистенційної сутності людини в правовій площині. Потреба у дослідженні цієї теми дає можливість у філософській, правовій та соціальній площинах дослідити проблеми свободи волі та надати більш аргументовану позицію щодо означеної проблеми.

З-поміж філософських досліджень, присвячених питанням свободи людини, її права, можна виділити безліч підходів, котрі б дали змогу вирішити ці проблеми. Так чи інакше саме внутрішня (природна) свобода людини у філософії розуміється як свобода волі, оскільки саме через волю людина та її розум можуть стати повністю індетермінованими.

З цього приводу Є. Фромм пише: «Свобода надає кожній людині незалежність та раціональність свого існування, але, попри це, ізолює людину, пробуджує у ній почуття безсилля та тривоги. Така ізоляція нестерпна, і людина постає перед вибором: або позбутися від волі за допомогою нової залежності, нового підпорядкування, або дорости до повної реалізації позитивної свободи, заснованої на природній неповторності та індивідуальності кожного» [10, с. 2].

На наше переконання, саме свобода волі в правовій реальності здатна в повній мірі реалізувати свою ефективність та стати для цивілізованої людини початком нового, більш ефективного інструменту правил поведінки індивіду у соціумі та набути форми правової свободи з можливістю реалізації реальних дій, не думаючи при цьому: носить цей дозвіл юридичне визначення чи залишається лише формальним.

Тому сьогодні нам видається доцільним робити наголос на тому, що природна свобода (або ж свобода волі) в соціальному бутті людини інтерпретується як можливість до будь-яких дій, при цьому можливість не нести жодної відповідальності, адже правова свобода показує індивіду чіткий вектор конкретно визначених, правильних дій, необхідних для злагоджених дій між індивідами як у суспільстві, так і в державі.

На думку В.С. Бліхара, «свобода волі покликана зберегти гармонію в житті людини та нада-

ти їй стану невагомості через виключне природне право, з яким людина так чи інакше пов'язує своє існування» [11, с. 378].

Основною особливістю правової свободи виступає свобода вибору, де людина, на своє переконання, бере усю долю відповідальності своїх дій перед суспільством та самим собою. Тому чим більший вибір, тим більше людина має свободи, хоча такий підхід не може бути зведений до самого вибору, оскільки в правовій площині має бути розуміння усвідомленості людини в усій мірі свободи, що може нести хаос, руйнування, несправедливість та анархію.

Сучасна людина, будуючи громадянське суспільство та закладаючи основи морально-етичних цінностей у державі, має усвідомлювати усю міру відповідальності своїх дій та використовувати правові методи та засоби для поставлених цілей, котрі позначають чіткі межі, за які зовнішня свобода не повинна розповсюджуватись. Жодна людина, не усвідомлюючи усі міри власної свободи, не може мати чіткої ідеї про свободу інших, включаючи зв'язок між ними. Тому свобода волі передбачає можливість досягнення власного самопізнання за рахунок своєї неповторної індивідуальності, тоді як основні інстинкти та бажання, очищені від ненаситності, за рахунок рефлексії розуму стають щастям чи безтурботністю.

Говорячи сьогодні про тісний взаємозв'язок свободи волі та правової реальності, нам необхідно зрозуміти, що під терміном «правова реальність» слід розуміти усі процеси та явища, котрі охоплюються предметом правової онтології, а саме вчення про буття права в суспільстві, його взаємозв'язок зі свободою волі людини. Слід підкреслити, що онтологія права виступає складовою філософії права, досліджує сутність природи права, процеси та форми його виразу, функції права, його нерозривний зв'язок із громадянським суспільством та правовою державою, цілісний взаємовплив, котрий охоплюється соціальним буттям людини.

Одним із основних понять у філософії права є категорія дійсності (реальності), котра, в свою чергу, дає загальне розуміння закономірно пов'язаних між собою явищ та процесів навколишньої дійсності та посідає конкретно визначене місце в системі понять та категорій науки [6, с. 312–340]. Тому з метою більш чіткого визначення поняття «правова дійсність» необхідно зрозуміти значення дійсності та місця в ній людини як цілого.

Ми переконані, що правова дійсність перш за все виступає в ролі єдиного процесу, внутрішньо-енергетичним джерелом якого є правова воля, першопричиною якої є свобода волі, котра починається з правової потреби, а отже, закінчується правопорядком та законністю. Тому при такому розумінні юридичні норми чи реалізація права, режим законності або правопорядок виступають основоположними та необхідними, але все ж проміжними і неєдиними елементами в досягненні цілей правової волі. В такому випадку, як нам здається, доцільність поєднана сукупністю безперечно всіх юридичних явищ, механізмів, котрі інтерпретуються в цей процес, показують весь світ права, і тільки через послідовності проходження етапів цього процесу можуть бути реалізовані цілі правової волі.

Нині потрібно розглядати правову реальність як цілеспрямовану, послідовну діяльність, в процесі реалізації якої утворюється вся сукупність юридичних явищ суспільства, виступає як одна зі сторін соціального буття, оскільки її цілісне функціонування направлене на структурування, зміну та перетворення суспільних відносин. Через це правова дійсність сьогодні виражає неповторний вид так званого соціального буття, оскільки її зміст та засоби досягнення цілей правової волі якісно відрізняються від інших сфер соціальної діяльності, в тому числі політичної чи економічної.

На думку С.І. Максимова, котрий за основу бере інтегральну концепцію правової реальності як світу права, котра конструюється із правових феноменів, впорядкованих залежно від відношення до базисного феномена як до «першореальності» права [7, с. 148], джерела права є основою елементів та самого процесу правової реальності як первинні та похідні, котрі відображаються у її структурі на ідейному та нормативному рівнях. Вони є формами виразу правової реальності, своєрідним виявом її сутності та змісту права у правових нормах. Джерела права є також формою об'єктивного виразу та способом існування різноманітних правових явищ (правосвідомість, права ідеологія, правовий звичай, правова доктрина тощо) у суспільстві. Адже право існує не саме по собі, а у вигляді різноманітних форм, за допомогою яких воно знаходить свій вияв та реалізується як регулятор відносин між людьми.

Свобода волі у правовій реальності формує певний підвид правового буття людини. Можна з упевненістю говорити, що тісний зв'язок права та свободи людини був завжди, людина, як істота соціальна завжди потребуватиме контролю за власною свободою волі, котра без права здатна перерости в хаос. Зв'язок суб'єктів виступає конкретною підставою не у субстанціональному, а в соціально-ідеальному, деонтологічному сенсі. Першопричина людської свободи волі та норми формують

так званий логічний мінімум деонтологічної реальності. Взаємозв'язок між ними потрібно розуміти в такому положенні: якщо людина невилітна (прояв детермінізму), вона нездатна відповідати за свої вчинки, а якщо вона не відповідає за свої дії, вчинки, тоді не можна говорити про деонтологічні норми. Людина народжена бути вільною, розумною істотою, водночас вона є істотою, котра підневільна закону. Попри це, людина завжди підкоряється законам деонтологічного впливу, що включає в себе норми етичного характеру та емпірично-онтологічного, причинного плану. Отже, це дві реальності, в яких завжди буде перебувати людина та з позицій яких необхідно конкретизувати її дії.

Правова дійсність та свобода волі є однією із форм соціального буття. Вона характеризується об'єктивною, послідовною логікою функціонування та розвитку, котра знаходить зовнішнє вираження в жорсткій визначеній структурою та послідовності зв'язку її внутрішніх елементів, необхідних змісті та формах. Ця логіка виникає з їх сутнісної основи – правової волі, відтворюючись в процесі досягнення нею своїх цілей, а також виражається в системі закономірностей правової дійсності.

Потрібно сказати, що правова реальність відображається поєднанням різних джерел права, котрі показують взаємозв'язок та взаємообумовленість різноманітних правових феноменів, які існують у вигляді норм, правил поведінки, переконань, уявлень та інших форм існування права у суспільстві.

Система джерел права виконує організуючу роль у розвитку правової реальності, надаючи їй єдність, внутрішню узгодженість, а також створює цілісний зв'язок усіх її елементів, а також є показником культурно-правових особливостей різних правових систем сучасності. Система джерел права характеризується внутрішньою узгодженістю, ієрархією, об'єктивністю, динамічністю розвитку та відкритістю.

Саме через це правова реальність та свобода волі сьогодні виступають певним різновидом соціальної реальності, а також знаходять своє об'єктивне вираження в різноманітних правових явищах, котрі існують у суспільстві. Правова реальність як фундаментальна категорія філософії права є складною та різнобічною системою чітко злагоджених та взаємоузгоджених елементів, котрі у поєднанні становлять автономну сферу людського буття [8, с. 118]. До них потрібно віднести: 1) теорію права, ідею права (природне право); 2) правові норми та закони (позитивне право); 3) правовий досвід та суспільну практику (правове життя) [7, с. 147].

«Буття та реальність є всеохоплюючими поняттями – синоніми. Оскільки буття є все те, що

є «вся видима ж і невидима», як стверджується Символом віри, включаючи матеріальні речі, це і всі процеси (фізичні, хімічні, геологічні, біологічні, соціальні, психічні, духовні), це їх властивості, зв'язки і відносини. Плоди самої буйної фантазії, казки, міфи, навіть марення хворої уяви – все це теж існує як різновид духовної реальності, як частина буття» [2, с. 223–224].

На наше переконання, свобода волі та правова реальність показують особливий вимір людського буття, котрий виражається через світ права та правових ідей. Через це досліджувати та пізнавати саму сутність права неможливо, не розібравшись із сутністю правової реальності, котра пізнається через призму людської свідомості, чільного віддзеркалення у ній усїєї картини права. Попри це, правову дійсність (реальність) потрібно розуміти як виключно суб'єктивне розуміння права, оскільки основну роль в цьому випадку буде відігравати саме суб'єкт правових відносин.

Правова реальність є складною багаторівневою системою, структура якої зумовлена співвідношенням природного та позитивного права, а також формами їх здійснення, до яких належать ідея права, правова норма та правове життя. Правова реальність є невід'ємною складовою та одним із різновидів соціальної реальності з усіма її об'єктивними та суб'єктивними властивостями, що виражається в позитивних і негативних правових феноменах та характеризує специфіку і рівень правового розвитку конкретного суспільства.

Потрібно сказати, що правова реальність не виступає окремою субстанціональною реальністю, як, наприклад, предмет або річ матеріального світу, швидше, навпаки, вона інтегрується в соціальну реальність з метою гармонізації та налагодження процесу буття людини в об'єктивній дійсності. Говорячи сьогодні про правову реальність, ми повинні робити акцент на тому, що вона є частиною соціальної реальності. Правова реальність виступає певним способом осмислення людиною свого місця в громадянському суспільстві, показує, як саме та за рахунок яких механізмів людина повинна будувати правову, демократичну, соціальну державу. Отже, роблячи акцент на тому, що громадянське суспільство має формуватися на принципах законності, справедливості, демократизму.

На думку В.С. Нерсисянца, «генезис права як соціально-історичний процес, зокрема, означає, що становлення сутності права і виникнення правових явищ і відносин відбуваються одночасно і в рамках одного процесу. Справа, отже, йде не так, що нібито звідкись (природи чи якоїсь першопричини) дається людині котрась готова сутність права у вигляді принципу права, ідеї права, самоусвідомлення буття права і тільки лише з неї з'являються емпіричні правові явища, що

акумулює в собі процес правової реальності» [1, с. 41]. Тому з точки зору генезису правової природи людини, в тому числі зародження права як соціального явища, що дало змогу створити єдиний правопорядок в житті цілих народів. Основне розуміння має бути в усвідомленні тієї обставини, що в абстракціях права за зовнішньою умовністю йдеться про найголовніше і суттєве в життєдіяльності як людини та громадянина, так і всього соціуму: свободу, справедливість, рівність, що правові умовності – це ті умови за рахунок яких може настати гідне та справедливе життя для кожного індивіда [1, с. 42]. Тому, на думку автора, формальне кодифікування людьми жорстких подекуди норм права як імперативних велінь уможливило право самої людини на захист честі та гідності, свободи волі, справедливості тощо.

Як зазначає Л.С. Явіч, досліджуючи сутність права як явища, потрібно говорити про різні аспекти співвідношення можливості та реальності. «З точки зору ходу всього розвитку суспільства право виступало як елемент частини суспільства, воно існує цілком реально, необхідно і закономірно підвищується над своїм просторовим базисом; з точки зору механізму правового регулювання суспільних відносин даний закон або певна юридична норма стосовно належного поведінки є лише можливістю, виконанням, перетворенням його в суще, можливість варіанта поведінки зумовлює перетворення права на саму поведінку, частину реального. Тому потрібно охопити поєднання об'єктивного, а також суб'єктивного права, останнє є вже областю початку правової реальності. Тому власне право – це процес переходу можливості в дійсність» [9, с. 82].

Сьогодні можна стверджувати, що саме правова дійсність (реальність) разом зі свободою волі виступають абсолютним відокремленим феноменом ідеальної реальності, а також можуть існувати в незалежності від людської свідомості. Основна дія, котра проявляється в процесі правової реальності, – це її вплив на суспільні-правові відносини.

Правову реальність формує об'єктивно обумовлена система джерел права як основних елементів правового регулювання, існування яких забезпечується різними правовими формами.

Правова реальність є складною багаторівневою системою, її структура зумовлена співвідношенням природного і позитивного права, а також формами їх здійснення, до яких належать ідея права (природне право, принципи права, правові цінності, теорія права, правова доктрина, праворозуміння, правова ідеологія, правосвідомість, правова культура, правове виховання тощо) [2, с. 83; 4, с. 13], норма права (позитивне право, правові норми, нормативно-правові акти, інститути права, правові процедури, правовий процес,

правосуб'єктність, правовий статус, правовий режим та нормативний договір) [2, с. 74; 4, с. 139].

«До основних характерних ознак правової реальності потрібно віднести перш за все такі: виступає особливою формою суспільного буття; є ідеальною категорією та поєднує в собі об'єктивний і суб'єктивний аспекти буття права та нерозривно пов'язана зі свідомістю, чуттєвістю, практикою» [3, с. 65]; впливає на всіх суб'єктів суспільних відносин; тісно переплітається із соціальними, культурними, політичними, етнічними чинниками, котрі існують в суспільстві; включає в себе всі правові феномени в ролі як фундаментальних, так і похідних від них, як негативних так і позитивних. Попри це формує процес права в цілому, його регламентацію та реалізацію, показує реальну картину правового життя суспільства та процес ефективного розвитку окремих правових інститутів, в тому числі реальні зміни, котрі в них відбуваються є індикатором духовного, релігійного, культурного прогресу суспільства та держави.

Торкаючись такого поняття, як «правова реальність», потрібно сказати, що в наукових колах його значення розуміється в широкому та вузькому смислах. У першому слід мати на увазі поєднання таких правових феноменів, як правові норми, інститути, реальні правовідносини, правові концепції, особливості правового менталітету. В другому випадку, а саме вузькому значенні, потрібно розуміти базисні правові реалії, порівняно до яких всі інші правові явища виступають другорядними. На нашу думку, під правовою реальністю слід розуміти сукупність правових явищ та норм, так звана нормативістська (позитивізм) концепція, хоча є думка, що до неї повинні входити правовідносини – соціальна концепція, чи правові «емоції» (психологічна концепція). Проте слід наголосити на тому, що не потрібно протиставляти один проти одного підходи, оскільки основна картина буде залежати від того, що брати як основний феномен (чи базис).

На думку Ж.-Л. Бержеля, «позитивістська концепція полягає в прямому визнанні цінностей норм позитивного права, котрі так чи інакше зводять будь-яке право до норм, котрі діють в конкретній державі при цьому не звертаючи уваги на те, чи воно справедливе, чи ні» [5, с. 48–49]. В такому випадку, на думку автора, право постає як окрема дисципліна, котра ототожнюється із волею держави. Право редукується до рівня державних атрибутів і часто обертається свавіллям влади або політикою сили.

Отже, на певному етапі право можна вважати ідеальною реальністю стосунків між усіма людьми. Основна сутність права виражається в його ментальних (духовних) установках, припущеннях, теоріях, ідеях, у виразі норм та інститутів, людських діях, відносинах, а отже, в різних фор-

мах, проявах правової реальності. Досліджуючи право в контексті онтологічному, слід вивчати його структуру, в тому числі знаходження відповіді на основне питання: як створений світ права, із яких саме частин він сконструйований та як саме повинен відповідати своєму основному призначенню – захисту основних цінностей людини, включаючи інтереси самої людини.

Вивчаючи питання правової реальності, необхідно сказати, що вона не є відокремленою субстанційною частиною реальності, а, швидше, виступає способом формування, організації, а також інтерпретації окремих частин соціального буття людини. Іншими словами, як правова реальність, так і соціальна реальність складають собою частину світу буття людини. Цей спосіб має вагоме значення, оскільки за його відсутності існування людського світу буде практично неможливим. Тому саме в цьому ми бачимо відмінність між буттям права та соціальних об'єктів. Слід сказати, що світ права базується на чіткій та послідовній підпорядкованості, іншими словами, повинності, а не існуванні як такому. Таким чином, досліджуючи законність, ми повинні спиратись на сам процес буття права, його чіткий зв'язок зі світом людини та людським існуванням.

Підсумовуючи, ствердимо, що право сьогодні – об'єкт правової реальності, іншими словами, для того щоб пізнати та зрозуміти всю суть правової дійсності, необхідно дослідити походження та джерела права. Насамперед право сьогодні виступає як позаприродне явище, оскільки природа ставить акцент більше на об'єктах, то право обертається навколо світу суб'єкта. Попри те, що право як феномен виникає в суспільстві, а також тісно взаємодіє із соціальною сутністю, при тому, що суть не виражається в праві, а швидше, в його проявах та механізмах. Тому говорити про будь-яку субстанціональну основу права немає сенсу. Хоча, на наше переконання, це не дає підстави вважати, що право не інтегрується в буття самої людини. В Україні поняття правової реальності ще малодосліджене, тому сьогодні є потреба в його методологічному та практичному застосуванні. Оскільки правова реальність характеризується багатоплановою системою, структура котрої зумовлена співвідношенням природного та позитивного права, а також формами їх здійснення, до яких належать ідея права, правова норма та правове життя. Тому правова реальність виступає частиною із таким різновидом, як соціальна реальність. Включаючи, зокрема, як об'єктивні, так і суб'єктивні властивості, котрі в більшій мірі виражаються в позитивних і негативних правових феноменах та характеризують специфіку і рівень правового розвитку конкретного суспільства.

Досліджуючи поняття правової реальності та свободи волі як частини цілого, ми дійшли вис-

новку, що саме право є загальним масштабом чи рівною мірою свободи усіх індивідів. Оскільки вільні індивіди виступають кінцевою метою, суттю та змістом права. Тоді, коли заперечується свобода на власну індивідуальність, особистість чи правове значення будь-якої особи, говорити про право та свободу волі не можна. Тому ми впевнені в тому, що нині право є фундаментом та основою для всього суспільства, як і свобода волі людини, котра може приймати різні форми в індивідуальній свідомості та протягом усієї історії людської цивілізації.

Література

1. Нерсесянц В.С. Философия права : [учебник] / В.С. Нерсесянц. – М. : НОРМА, 1997. – 652 с.
2. Спиркин А.Г. Философия : [учебник] / А.Г. Спиркин. – М. : Гардарики, 2006. – 736 с.
3. Тиунова Л.Б. О системном подходе к праву / Л.Б. Тиунова // Советское государство и право. – 1986. – № 10. – С. 46–52.
4. Філософія права : [підручник] / [О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань, С.І. Максимов та ін.]; за ред. О.Г. Данильяна. – Х. : Право, 2009. – 208 с.
5. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бержель ; под. общ. ред. В.И. Даниленко. – М. : NOTA BENE 2000. – 576 с.
6. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук / Г.В.Ф. Гегель. – М., 1974. – 452 с.
7. Максимов С.І. Правова реальність: досвід філософського осмислення : [монографія] / С.І. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 328 с.
8. Остроумов Г.С. Правовое осознание действительности / Г.С. Остроумов. – М. : Наука, 1969. – 175 с.
9. Явич Л.С. Необходимость и случайность, возможность и действительность в праве / Л.С. Явич // Методологические проблемы советской юридической науки. – 1980. – С. 66–82.
10. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М. : Прогресс, 1990. – 278 с.
11. Бліхар В.С. Філософсько-правова інтерпретація свободи волі / В.С. Бліхар // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – № 34. – Т. 3. – С. 149–151.

Анотація

Ярунів М. І. «Свобода волі» як прояв екзистенції людини в правовій реальності. – Стаття.

У статті обґрунтовується поняття «свобода волі» в рамках правової реальності. Визначено, що свобода волі є частиною правової реальності, а оскільки носієм свободи волі є сама людина, тому вона бере на себе усю долю відповідальності за свої дії, керуючись при цьому своїми основними правами та обов'язками. Доведено, що правова реальність безпосередньо відображається у суспільному житті людини, її вчинках, діях. Тією

ж мірою і свобода волі людини є імперативом при виборі правильної морально-правової позиції у суспільно-державних відносинах. Встановлено, що сьогодні свобода волі є імплементацією виразу форми правової реальності людини, оскільки без свободи волі людини існування правової реальності видається недоцільним. Стверджується, що в правовій площині свобода волі набуває вигляду «правової свободи», що дає можливість здійснювати людині виключно дії, не заборонені законом (правом).

Ключові слова: людина, свобода волі, соціальне буття, суспільство, держава, правова реальність.

Аннотация

Ярунив М. И. «Свобода воли» как проявление экзистенции человека в правовой реальности. – Статья.

В статье обосновывается понятие «свобода воли» в рамках правовой реальности. Определено, что свобода воли является частью правовой реальности, а носителем свободы воли является сам человек, поэтому он берет на себя всю долю ответственности за свои действия, руководствуясь при этом своими основными правами и обязанностями. Доказано, что правовая реальность непосредственно отражается в общественной жизни человека, его поступках, действиях. Той же мерой и свобода воли человека является императивом при выборе правильной морально-правовой позиции в общественно-государственных отношениях. Установлено, что сегодня свобода воли является имплементацией выражения формы правовой реальности человека, поскольку без свободы воли человека существование правовой реальности представляется нецелесообразным. Утверждается, что в правовой плоскости свобода воли приобретает вид «правовой свободы», дает возможность осуществлять человеку исключительно действия, не запрещенные законом (правом).

Ключевые слова: человек, свобода воли, социальное бытие, общество, государство, правовая реальность.

Summary

Yaruniv M. I. “Free will” as a manifestation of human existence in the legal reality. – Article.

In the article the concept of “free will” within the legal reality. Determined that free will is part of the legal reality because, as the bearer of free will is the man himself, so assume all share responsibility for their actions, guided by its basic rights and duties. Proved that the legal reality directly reflected in the social life of man, his deeds and actions. To the same extent the freedom of human will is imperative in choosing the right moral and legal positions in public and government relations. Found today free will expression is implementation forms the legal reality of man, because without free will of human existence legal reality seems inappropriate. It is alleged that a legal plane takes the form of free will “law of liberty” that enables people to perform only actions not prohibited by law (law).

Key words: man, agency, social life, society, state, legal reality.